

ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СІМЕЙ, В ЯКИХ ПЕРЕБУВАЮТЬ ДІТИ ПІД ОПІКОЮ

У статті розкрито актуальність проблеми соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, та обґрунтовано доцільність упровадження сімейних форм улаштування означених категорій дітей. Автором проаналізовано зміст опіки та піклування, їх особливості, відзначено позитивні та негативні сторони цих процесів. Охарактеризовано життєдіяльність сімей, у яких перебувають діти під опікою та виділено її особливості.

Ключові слова: діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; сім'я; опіка; соціальний супровід; фахівець із соціальної роботи.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасна соціально-економічна і політична ситуація в Україні зумовила зростання кількості дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. На жаль, поширеними явищами стали втрата моральних цінностей, зниження кількості зареєстрованих шлюбів, збільшення кількості розлучень, масова бездітність та одинокість молодих сімей, погіршення матеріального становища родин, вплив таких негативних явищ, як алкоголізм, наркоманія, проституція, злочинність та інших явищ на стійкість сімейних стосунків, асоціальна поведінка батьків, жорстоке поводження дорослих з дітьми. За останні роки катастрофічно зросла кількість соціальних сиріт, а також дітей, які виховуються в неблагополучних сім'ях. Збільшення кількості дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування, неминуче веде до збільшення кількості установ, діяльність яких спрямована на забезпечення означених категорій дітей належними умовами для проживання, навчання, виховання, соціальної реабілітації, а саме: будинків дитини, дитячих будинків, шкіл-інтернатів, притулків тощо [3; 10].

Разом з тим дослідження Н. Асанової, Л. Гошовського, І. Дубровіної, О. Романчука та ряду інших учених засвідчили, що діти з сирітських установ порівняно з дітьми, які мали батьків і виховувались у сім'ях, характеризуються меншою стійкістю в умовах звичайного проживання в соціумі, їх розвиток відбувається нерівномірно та з суттєвою затримкою. Окрім того, результатом проживання дитини в умовах інтернатного закладу є її неготовність до самостійного життя, до пошуку роботи та її збереження в умовах безробіття, невміння організувати свій побут, дозвілля, створити і зберегти свою сім'ю. Діти-сироти, діти, що залишилися без піклування батьків і не отримали позитивного досвіду сімейного життя, не можуть створити здорову повноцінну сім'ю. Виховуючись у державних установах, виховні системи яких далекі від досконалості, вони часто повторюють долю своїх батьків, втрачаючи батьківські права, тим самим розширюючи поле соціального сирітства. 40 % дітей, що вийшли з інтернатних установ, стають злочинцями, 40 % – наркоманами, 10 % закінчують життя самогубством і лише 10 % цих дітей здатні до повноцінного самостійного життя [2].

Саме тому першочерговим завданням, яке ставить перед собою держава щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є розвиток нових ефективних соціальних інститутів, які б працювали з означеними категоріями дітей. Слід зазначити, що в Україні понад 70 % дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувають у сімейних формах – законодавчо визначених формах організації життєзабезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які передбачають їх утримання та виховання в сім'ї, а саме: під опікою, піклуванням, у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу. Дія означених форм виховання ґрунтується на Конвенції ООН про права дитини, Конституції України, Сімейному та Цивільному Кодексах України, Законах України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування", "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю", "Про соціальні послуги", постановах Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 "Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини", від 26.04.2002 року № 565 "Про затвердження Положення про прийомну сім'ю", від 26.04.2002 року № 564 "Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу", від 14.11.2012 № 1039 "Про затвердження критеріїв діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги" тощо [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема функціонування сімейних форм виховання знайшла своє відображення не лише

в законодавчих та нормативно-правових документах, але і в ряді наукових досліджень О. Аніщенко, О. Антонова-Турченко, Л. Артюшкіної, Н. Асанової, С. Бадори, Г. Бевз, Л. Волинець, Л. Гошовського, І. Дубровіної, Т. Завгородньої, І. Зверевої, А. Капської, О. Карпенко, В. Кузьмінського, І. Курляк, Г. Лактіонової, Н. Лисенко, Б. Лучинської, Д. Мажец, О. Міхєєвої, З. Нагачевської, І. Пеші, І. Плугатор, О. Романчука та ін. Захищена низка дисертаційних робіт, присвячених вихованню дітей в умовах соціальної опіки: Є. Виноградової-Бондаренко, Р. Волянук, А. Зінченко, О. Ільченко, Л. Ковальчук, І. Комар, М. Соляник, Л. Цибулько. Проте особливості життєдіяльності сімей, де перебувають діти під опікою, їх вплив на процеси адаптації, розвитку та реалізації означеної категорії дітей досліджені, на наш погляд, недостатньо.

Формулювання цілей статті. Враховуючи актуальність і дієвість опіки як сімейної форми виховання маємо на меті здійснити комплексне дослідження життєдіяльності сімей, де перебувають діти під опікою, та виявити її особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Опіка та піклування – це сімейні форми влаштування дітей-сиріт, та дітей, які залишилися без піклування батьків, з метою їх утримання, виховання та освіти, а також для підтримки їх прав та інтересів; влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають переважно у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їх прав та інтересів [8; 10]. Такий підхід має історично сформовані традиції та виважений характер і розрахований на збереження дитиною наявних родинних зв'язків. Термін "опіка" використовується в різних контекстах (історичному, соціально-філософському, соціально-педагогічному, соціально-психологічному, юридичному) та значеннях:

1) як основа утворення родинних взаємин у ситуації, коли знаходиться певна частина дітей, які втратили батьків (діти-сироти), чи через різні причини позбавлені батьківського піклування, а також наявна певна категорія дорослих людей, які не мають/чи мають своїх дітей та виявляють своє бажання взяти одну чи декількох таких дітей під опіку; у цих випадках держава офіційно юридично закріплює таке оформлення родинних взаємин через термін «опіка»;

2) як діяльність родичів (посланих кровноспорідненими зв'язками по різних лініях) чи близьких/нерідних осіб (емпатійно й альтруїстично налаштованих до дітей, позбавлених батьківського піклування), спрямована на турботу й підтримку цих дітей у задоволенні основних життєво необхідних потреб, захист їх інтересів у процесі особистісного становлення;

3) як діяльність окремих груп осіб, що представляють різні інституційні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (притулки, інтернатні, патронатні та інші утворення), що призвело протягом тисячоліть в окремих країнах і періодах до крайніх кроків усупільнення виховного процесу стосовно цих дітей (і навіть до хворобливих наслідків їх депривації і невідповідності до родинного життя) [1; 2; 8].

Для встановлення опіки необхідна згода опікуна. Ця вимога передбачає суто педагогічний аспект, оскільки виключає можливість примусового встановлення опікунських обов'язків і підтверджує виваженість рішення та прийняття зобов'язань щодо виховання дитини. При призначенні опікуна враховуються його особисті якості, характер взаємин із підопічними, здатність до виконання опікунських виховних обов'язків. Завдання опіки над дитиною формулюються як право і обов'язок опікуна виховувати підопічного, піклуватися про його здоров'я, фізичний, психічний та духовний розвиток, навчання, здійснювати захист його інтересів, підготовку до праці та самостійного життя [3, с. 47].

Опіка встановлюється над дітьми, які не досягли віку 15 років. Піклування встановлюється над дітьми віком від 15 до 18 років [8, с. 59]. Принципова різниця між опікою і піклуванням визначена тим, що дитина віком до 15 років (малолітня особа) має часткову цивільну дієздатність, і опікун здійснює захист прав та інтересів такої дитини від її імені. У віці від 15 до 18 років (неповнолітня особа) дитина набуває неповної цивільної дієздатності, що передбачає розширення її прав – можливість самостійно розпоряджатися особистими доходами, результатами інтелектуальної, творчої діяльності, здійснювати інші фінансові операції за наявності згоди батьків або піклувальників. Більша самостійність вихованця визначає відмінність правової діяльності опікунів та піклувальників [5, с. 91–93].

На основі аналізу наукових джерел та власного досвіду можемо констатувати, що опікунами дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в переважній більшості стають бабусі

(88 %) і дідусі (12 %) дитини. Сторонніх громадян серед опікунів не більше 2 %. Звідси випливає, що опіка склалася як форма влаштування дитини в сім'ї родичів, які не хочуть залишити дитину в біді, віддати до інтернату. Найчастіше опікун є пенсіонером (20 % з них старші 70 років, 40 % виповнилося від 50 до 60 років.) А це означає, що в масі своїй опікунські сім'ї потребують постійної індивідуальної підтримки і допомоги, навіть якщо вони про це не просять. Це повинна бути і матеріальна підтримка, особливо сімей, де діти не отримують допомогу, так як тільки близько 30 % опікунів сказали, що не потребують допомоги. Майже 40 % обстежених сімей живуть за межею бідності. Таке становище ускладнює соціальну адаптацію дітей, породжує у них невпевненість у собі (діти соромляться своєї бідності, відчувають глузування з боку однолітків), а також це спричинює тривожність і песимізм у опікунів. Майже всі підлітки після закінчення загальноосвітньої школи змушені здобувати освіту в професійно-технічних училищах, оскільки не мають можливості та підтримки для здобування більш якісної освіти [9, с. 139–140].

Виявлено, що глибоко літні люди приймають під свою відповідальність підлітків від 8 до 17 років (69 %), дітей від 4 до 7 років (32,4 %), і зовсім маленьких (до 3-х років) – 20 %. Необхідно відзначити ще один тривожний факт – вік опікунів рік від року молодшає. Протягом останніх років опікунів віком від 40 до 60 років стало 50 %. Це означає, що вони самі рано втрачають своїх дорослих дітей (в основному дочок, які або стають алкоголічками, пропали безвісти тощо) Причому деградація батька не перетворюється на трагічну подію для дитини до тих пір, поки жива чи не займається асоціальною поведінкою мати. У 20 % випадків причиною встановлення опіки є смерть одинокої матері. При цьому є батько, не позбавлений батьківських прав, який створив іншу сім'ю, дуже благополучний, але не бажає піклуватися про дитину від першого шлюбу. Опіка встановлюється в три рази частіше (71 %) над однією дитиною (якщо дітей більше, то родичі важче погоджуються на опіку і дітей відправляють в установу) [3; 5].

На основі аналізу ряду нормативних документів, до особливостей опіки, як форми сімейного виховання відносимо:

- опіка може бути призначена на певний строк або без терміну;
- дитина, яка перебуває під опікою, не позбавляється статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, за нею залишаються всі пільги, передбачені законодавством для таких категорій дітей;
- прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, якщо це не завдає шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню;
- опікун має всі права батька у питаннях виховання, навчання, утримання дитини і відповідальності за неї;
- кандидати в опікуни/піклувальники обов'язково проходять курс відповідної підготовки;
- органи опіки зобов'язані здійснювати регулярний контроль за умовами утримання, виховання та освіти дитини;
- часто опіка використовується як проміжна форма на шляху до усиновлення [1; 3; 9].

Перебування дитини у сім'ї під опікою дає можливість зберегти для неї найголовніший соціалізаційний чинник – сімейний. Це дозволяє дитині-сироті й дитині, позбавленій батьківського піклування, пройти процес соціалізації у нормальних сімейних умовах, сформувати навички життя на прикладі членів родини. Головною метою перебування дитини під опікою є розвиток у неї навичок (особистісних, соціальних, професійних), які дозволять їй у майбутньому стати повноправним членом суспільства: оволодіти гідною професією, набути позитивного соціального статусу, створити власну сім'ю, виховувати дітей. Окрім того, перебування дитини означених категорій у сім'ї дозволить ефективно використати державні кошти (утримання дитини в сім'ї під опікою для держави вартує приблизно вдвічі дешевше, ніж в інтернатних закладах) [8, с. 60].

Можемо стверджувати, що у порівнянні з іншими сімейними формами виховання дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування, позитивними рисами опіки є те, що:

- опіка встановлюється рішенням голови місцевого самоврядування, через що оформляється швидше, ніж усиновлення, оскільки не потребує рішення суду;
- на дитину, яка перебуває під опікою, виплачується щомісячна допомога;
- дитині, яка перебуває під опікою і не має житла, таке житло надається до виповнення їй 18 років;
- опікуну надається сприяння в організації навчання, відпочинку і лікування дитини, яка перебуває під опікою;

– вимоги до кандидата в опікуни в частині доходу, житлових умов менш жорсткі, ніж при інших формах [4, с. 106–107].

Поряд з цим змушені констатувати, що в процесі опіки існує ряд негативних, на наш погляд, моментів, а саме:

- дитина, яка перебуває під опікою, має статус вихованця і в старшому віці може відчувати свою відчуженість, неповну приналежність до сім'ї опікуна;
- протягом встановленого терміну опіки над дитиною не виключеними є втручання органу опіки або поява претендента на усиновлення дитини;
- відсутня таємниця передавання дитини під опіку, дозволені контакти з кровними родичами;
- зміна прізвища дитини утруднена, а зміна дати народження неможлива [4, с. 109–110].

Поняття "опікунська сім'я" як окремих типів сім'ї вперше вжито в дисертаційному дослідженні В. Костіва [7, с. 142]. Автор визначає сім'ю як динамічну малу соціальну групу людей, які спільно проживають і поєднані родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки, свояцтва), спільністю формування й задоволення соціально-економічних і біологічних потреб, любов'ю і взаємною моральною відповідальністю. При цьому опікунською сім'єю можна вважати динамічну малу соціальну групу людей, які спільно проживають і поєднані родинним відношенням опіки (з можливим поєднанням в основі сімейних відносин шлюбу чи шлюбу з кровною спорідненістю, коли опікунами є подружжя, яке має своїх власних дітей), спільністю формування й задоволення соціально-економічних і біологічних потреб, любов'ю, взаємною моральною відповідальністю. Опікунська сім'я відрізняється від інших типів сімей саме родинними відносинами опіки [2; 7].

На основі аналізу численних наукових досліджень (Н. Лисенко, Б. Лучинської, Д. Мажец, І. Пеші, І. Плугатор, О. Романчука та ін.), нормативно-правових документів та досвіду роботи можемо виділити такі типи сімей, в яких перебувають діти під опікою:

а) за терміном формування та функціонування опікунської сім'ї:

- сім'я "невідкладного влаштування" (дитина влаштовується у сім'ю опікуна негайно за наявності надзвичайних обставин, небезпеки для її життя і здоров'я, насильства в сім'ї тощо);
- сім'я тимчасового влаштування (дитина влаштовується на певний термін: період відпустки батьків або у випадку важкої хвороби батьків, опікунів чи піклувальників до повернення їх працездатності);
- сім'я довготривалого перебування (дитина влаштовується у сім'ю до досягнення нею повноліття);
- сім'я перехідного поселення (досвідчена сім'я бере на виховання дитину на період її адаптації у випадку смерті батьків і пошуку сім'ї довготривалого перебування);

б) за наявністю родинних зв'язків:

- опікунська сім'я з близьких родичів,
- опікунська сім'я без кровноспоріднених зв'язків,
- опікунська кровноспоріднена сім'я з рідними дітьми,
- опікунська сім'я з дітьми від різних сімей, опікунська сім'я з дітьми братів/сестер [3; 9].

Вважаємо за необхідне розширити типологію сімей, в яких перебувають діти під опікою, ще й за ознаками:

в) кількість дітей, взятих сім'єю під опіку:

- сім'я з однією дитиною, яка перебуває під опікою,
- сім'я з кількома дітьми, які перебувають під опікою;

г) наявність/відсутність у сім'ї опікуна біологічних дітей:

- бездітна сім'я опікуна,
- сім'я опікуна з однією власною (біологічною) дитиною,
- сім'я опікуна з кількома власними (біологічними) дітьми.

Таке розширення дасть змогу дослідити, окрім звичних для опікунської сім'ї систем взаємовідносин та взаємодії "батьки-опікуни/дитина під опікою", систем (у першому випадку, додатково – "дитина під опікою/дитина під опікою"; у другому – "батьки-опікуни/дитина/дитина під опікою", "дитина/дитина під опікою". Звичайно, у випадку, коли опікунами є подружжя, спостерігається подібність відносин зі стосунками "рідні (кровні) батьки/дитина", наявними у повній нуклеарній сім'ї. В опікунській сім'ї проявляються своєрідні специфічні особливості – батьківська

турбота, хоча і виступає наближеною, прирівняною до повної сім'ї, проте водночас є специфічною, зі своїми особливими проблемами, властивими саме сім'ї з дітьми, які потрапили під опіку, чи, в окремих випадках, повній змінній сім'ї (наявність альтернативного вибору спілкування з рідними (біологічними) батьками, відбір виховних засобів впливу тощо). При такому розмаїтті систем взаємовідносин, які можуть бути побудовані в сім'ях, де перебувають діти під опікою, вважаємо за необхідне розрізняти своєрідність відносин у відповідних типах соціального й, зокрема, сімейного опікунського виховання, вивчати сутнісні характеристики, властиві конкретному специфічному типу сім'ї.

На основі аналізу численних наукових досліджень Л. Артюшкіної, С. Бадори, І. Звереві, Г. Лактіонової, І. Комар та досвіду роботи можемо стверджувати, що особливості життєдіяльності сім'ї, в якій перебуває дитина під опікою, зумовлюються насамперед специфікою розвитку самої дитини, її особистісними якостями та характеристиками. Аналіз розвитку дітей означеної категорії свідчить про те, що відсутність у дитини батьків або її неприйняття батьками призводить до важких наслідків у становленні маленької особистості. За свідченням психологів, у дитини з холеричним темпераментом виявляються агресивність, хворобливе честолюбство, швидке виснаження нервової системи, підозрілість, заздрісність; діти-сангвініки стають стриманими, обережними, поступливими, потайними, схильними до страхів і неврастенії; у флегматиків розвиваються нерішучість, боязкість. Ці відхилення у дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, часто закріплюються і важко піддаються корекції. Як правило, таким дітям властива стійка звичка до брехні, оскільки вони вимушені приховувати від інших людей правду про батьків, їх сварки, образи і побої. У той же час ці діти схильні наслідувати поганий приклад своїх батьків (якщо вони є) [1; 4; 8].

За даними численних наукових досліджень (Л. Волинець, Л. Гошовського, Т. Завгородньої, А. Капської), діти, які виховуються без піклування батьків, відрізняються рядом негативних особливостей, що супроводжують розвиток дитини на всіх вікових стадіях від дитинства до дорослого життя. Саме тому важливим аспектом життєдіяльності сім'ї, де перебуває дитина під опікою, є опікунське соціальне виховання (це цілеспрямований процес взаємодії опікунів із вихованцями, прийнятими під опіку/піклування з метою забезпечення необхідних організаційно-педагогічних умов для розвитку, саморозвитку й самовдосконалення їх особистісних різнобічних якостей громадянина, сім'янина, трудівника, людини-творця) [2; 3; 5].

Цілком погоджуємося з думкою фахівців про те, що скерування дитини в сім'ю опікунів породжує безліч проблем психологічного, педагогічного та соціального характеру. Прихід дитини в сім'ю приводить до формування нових відносин, перерозподілу сімейних ролей, виникнення нових прихильностей. А це означає, що пристосовується не тільки дитина, але й кожен член родини. Чим більше людей включено в цей процес, тим він складніший. Нерідко буває так, що поведінка дитини не збігається з очікуваннями опікунів та інших членів сім'ї, і тоді дитина вступає в конфліктні стосунки з ними. Таким чином, необхідною умовою успішної адаптації дитини-сироти до нової сім'ї є взаємна відповідність очікувань дитини та опікунів, а також усіх членів опікунської сім'ї між собою [6].

Проведені дослідження свідчать про те, що найчастіше причиною адаптаційних утруднень дитини є: особливості нервової системи та темпераменту дітей; специфічні риси характеру і низькі адаптаційні здібності, труднощі в спілкуванні, у поведінці; низька успішність у різних справах, відсутність авторитету з боку оточуючих, а також засвоєний минулий досвід життя і ціннісні орієнтації [7; 9]. Найважливішим показником адаптації дітей є прийняття ними свого минулого, позитивне ставлення до рідних батьків, колишньої сім'ї. Безсумнівно, що в опікунській сім'ї своїх родичів діти знають все про своїх батьків. На жаль, часто бабусі й дідусі прямо визначають поведінку своїх дітей (80 %). Інші 20 % дітей, особливо маленьких, не знають усієї правди і вважають, що батьки перебувають у відрядженні, заробляють гроші, тоді як насправді вони перебувають у місцях позбавлення волі або просто покинули дитину. Опікуни не намагаються підтримувати реальні стосунки дітей з їхніми батьками. Багато дітей самі не хочуть зустрічатися з батьками, ставлення до цих спроб негативно. Особливу групу складають сім'ї (8 %), в яких опікуни з дитиною продовжують жити разом з батьками. У таких сім'ях соціальна адаптація дітей утруднена напруженою обстановкою, коли діти бояться своїх батьків, відчувають жорстоке поводження. Подібне сусідство стає значним травматичним фактором для дитини [1, с. 315].

Важливо зрозуміти, наскільки дітям подобається жити в сім'ї опікуна. Майже 86 % подобається жити в сім'ї, інші – незадоволені таким життям за різних причин. Більш прохолодно до

опікунів похилого віку ставлення підлітки, які шукають собі авторитетних людей у своєму оточенні поза сім'єю. Ці проблеми згладжуються, якщо в сім'ї опікунів є більш молоді родичі: діти, тітки, дядьки тощо. Результати численних наукових досліджень та досвіду практичної роботи свідчать, що в опікунських сім'ях існують і специфічні проблеми, які ускладнюють адаптацію дітей. Серед них – похилий вік опікунів, поганий психофізичний стан, матеріальні труднощі, неможливість отримати якісну освіту, розвинути здібності та інтереси. Не справляючись з вихованням, опікуни часто обирають гіперпротекцію і гіперопіку. Діти рано дорослішають і беруть на себе відповідальність за своїх старих опікунів. Напружені стосунки між опікунами та дітьми, відсутній нормальний емоційний контакт, часті сварки спостерігаються у 11 % сімей. У 12 % сімей стосунки відверто погані, мають місце скандали і навіть бійки. У багатьох сім'ях опікуни п'ють. Особливу групу дітей складають діти, які недавно передані під опіку і пережили смерть батьків. Опікуни не знають, як допомогти дитині, часто неправильними діями посилюють їх незадовільний психологічний стан [1, с. 327].

Великий науковий і практичний інтерес представляє група неспоріднених опікунських сімей. Якщо родичі найчастіше беруть дитину під опіку від безвиході, від того, що незручно перед людьми, з жалю, то сторонні люди, як правило, хочуть допомогти дитині, зробити добру справу, усунути несправедливість. Такий тип мотивації передбачає прийняття більш старших дітей і не зовсім здорових. Означені мотиви допомагають легше впоратися з труднощами і проблемами, що виникають з дитиною. На жаль, у нашому суспільстві неспоріднена опіка ніяк не пропагується.

Вважаємо, що перебування дитини під опікою в сім'ї передбачає її адаптацію не тільки до сімейного життя, а ще й до соціального оточення сім'ї. Дуже важливо при цьому створити умови для адаптації дитини у школі або дитячому колективі, де вона буде перебувати (дитячий садочок, колектив позашкільного закладу), а також і до сусідів.

Результати наукових досліджень та досвід роботи свідчать, що під час догляду та виховання дитини опікуни інколи переживають труднощі, які не в змозі розв'язати самостійно, тому опікунські сім'ї стають об'єктом соціальної та соціально-педагогічної роботи соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, загальноосвітніх навчальних закладів та позашкільних закладів. Означену роботу виконують, як правило, фахівці соціального супроводу, соціальні педагоги. При цьому вони виконують такі ролі: діагностичну (вивчення, аналіз та оцінка життєвого поля дитини, яка перебуває під опікою, оцінка результатів, досягнутих у процесі роботи); прогностичну (розробка плану розв'язання проблеми); організаторську (діяльність із забезпечення взаємодії всіх учасників та установ, задіяних до роботи з дитиною, яка перебуває під опікою); комунікативну (встановлення, продовження чи припинення необхідних професійних контактів, обмін інформацією); правозахисну (використання законів та правових норм для захисту прав й інтересів дитини, яка перебуває під опікою); превентивну (запобігання виникненню життєвих колізій у дитини, яка перебуває під опікою); коригувальну (конструктивні зміни в соціумі та системі життєзабезпечення дитини, яка перебуває під опікою); соціально-економічну (задоволення матеріальних інтересів і потреб дитини, яка перебуває під опікою) [1; 10].

Висновки. Важливим досягненням державної політики соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є визнання на державному рівні недосконалості їх державного утримання. Це зумовлено тим, що способи, методи їх діяльності, форми утримання та виховання в них дітей не відповідають сучасним вимогам виховання та міжнародним нормам. Розвиток форм сімейного виховання є невід'ємною частиною реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, метою якого є реалізація права дитини на розвиток у сім'ї, в територіальній громаді, тобто виховання дітей, насамперед за місцем їх походження; створення умов для фізичного, розумового і духовного розвитку кожної дитини; утворення закладів нового типу із сімейними формами виховання; запобігання поширенню сирітства; посилення відповідальності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за забезпечення соціального захисту дітей; активізація територіальної громади у забезпеченні захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із числа таких дітей. Діяльність, спрямована на розвиток сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, має бути комплексною та послідовною, поетапною. Загальноприйнятою формою влаштування долі дитини-сироти в Україні була і залишається опіка.

Перспективи подальших наукових розвідок. У майбутньому, на наш погляд, варто приділити увагу виявленню та обґрунтуванню закономірностей розвитку і виховання дітей-сиріт та

дітей, позбавлених батьківського піклування; розробленню змісту соціальної і соціально-педагогічної роботи з опікунами, їхніми власними дітьми та дітьми, які перебувають під опікою; дослідженню методів, методик та технологій соціальної і соціально-педагогічної роботи з сім'ями, в яких перебувають діти під опікою.

Література

1. Бадора С. Теорія і практика виховання в опікунському середовищі (на матеріалах Польщі) : дис.... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Сільвія Бадора. – Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 457 арк.
2. Галушак Г. Розв'язання проблем сімей із порушеною структурою як умова подолання бездоглядності і безпритульності дітей / Г. Галушак, В. Костів // Матеріали міської науково-практичної конференції "Діти вулиці: проблеми, права, захист". – Івано-Франківськ : Видавництво "Плай" ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – С. 30–35.
3. Завгородня Т. Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою : [моногр.] / Т. Завгородня, Н. Лисенко, Д. Мажец, Б. Ступарик ; [за заг. ред. Б. Ступарика]. – Івано-Франківськ – Ужгород : Мистецька лінія, 2002. – 152 с.
4. Заверико Н. В. Соціально-педагогічна робота з опікунською сім'єю [Електронний ресурс] / Н. В. Заверико // Вісник Запорізького національного ун-ту – 2008. – № 1. – С. 106 – 110. Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Natural/Vznu/ped/2008_1/vypusky/2008-26-06/zaveryko.pdf.
5. Капська А. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посіб. / А. Капська, І. Пеша – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.
6. Карпенко О. Законодавче забезпечення сімейних форм утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за законодавством України / О. Карпенко // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 3 – С. 58 – 60.
7. Козлова Т. З. Опекунская семья / Т. З. Козлова. – М. : Изд-во "Аспект Пресс", 2009. – 200 с.
8. Комар І. Зміст поняття "опіка" в українських та зарубіжних соціально-педагогічних дослідженнях / І. Комар // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць. – Слов'янськ. – Вип. LVIII. – Ч. II. – С. 54-61.
9. Пługатор І. Б. Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945-1990 рр.) : дис.... канд. пед. наук : 13.00.01 / І. Б. Пługатор. – Івано-Франківськ, 2007. – 269 с.
10. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : [навчально-методичний посібник] / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська – Тернопіль : Астон, 2010. – 304 с.

О. В. Водяна

ОСОБЕННОСТИ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕМЕЙ, В КОТОРЫХ ПРОЖИВАЮТ ДЕТИ ПОД ОПЕКОЙ

В статье раскрыта актуальность проблемы социальной защиты детей-сирот и детей, которые остались без попечительства родителей, обусловлена необходимость внедрения семейных форм их воспитания. Автором проанализированы содержание опеки и попечительства, их особенности, определены позитивные и негативные стороны этих процессов. Охарактеризована жизнедеятельность семей, в которых проживают дети под опекой и выделены её особенности.

Ключевые слова: дети-сироты; дети, которые остались без попечительства родителей; семья; опека; социальное сопровождение.

O. Vodyana

FEATURES OF FAMILY LIFE IN WHICH CHILDREN ARE UNDER GUARDIANSHIP

The article shows the urgency of social protection of orphans and children left without parental care; the necessity of introducing family forms of upbringing is explained. The author analyses the content of the guardianship, their features, the positive and negative aspects of these processes are pointed out. Families' livelihoods in which children are under the care are characterized and highlighted its features.

Keywords: orphans; children; children deprived of parental care; family; guardianship; social support.